17

Kome zvono zvoni - na jezičnom satu? / Osakaćena Hrvatska / Ostaci starog unitarizma u novom nastavnom planu / O Hrvatima, svetištima i Židovima / Gospodarski položaj Hrvatske

kritika

KRITIKA — dvomjesečni časopis za kritiku umjetnosti i kulturnopolitička pitanja. Izdavač: Društvo književnika Hrvatske, Zagreb, Trg Republike 7. Redakcijski savjet: Kritička sekcija DKH. Urednici: Dalibor Cvitan, Branimir Donat, Vlatko Pavletić, Danilo Pejović i Petar Selem. Glavni i odgovorni urednik: Vlatko Pavletić. Tajnik uredništva: Branimir Donat. Rukopise i stranke urednici primaju u prostorijama uredništva Nakladnog zavoda Matice hrvatske, Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2, svaki dan od 12—13 sati. Narudžbe i pretplate uplaćuju se kod Nakladnog zavoda Matice hrvatske, Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2, žiro-račun broj 301-1-7097.

KAZALO

TEMA

Kome zvono zvoni na jezičnom satu 177

Tomislav Ladan: Hrvatska književna *koinè* 178
Dalibor Brozović: O sadanjem času na kružnici jezičnog sata 190
Ivan Pederin: Pojam jezičnog i književnog standarda kod bogoljubnog bogoslovca Stipana Margitića Jajčanina 211
Mate Šimundić: O kulturi jezika i govora na zagrebačkom radiju i televiziji 225
Vojislav Nikčević: Još jednom o nekim neistorijskim tumačenjima narodnog jezika u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba 241

OGLEDI I RASPRAVE

Ranko Marinković: Dramaturgija riječi 254
Vladimir Košćak: Formiranje hrvatske nacije i slavenska ideja 267
Radoslav Katičić: Slavonski pabirci 280
Šime Đodan: Osvrt na savjetovanje o stanovništvu, emigraciji i zaposlenosti 292
Vlado Gotovac: Varijacije o smislu književnosti 301
Hrvoje Šošić: Emisija novca — funkcija i pravo republika 305
Franjo Tuđman: Ostaci dogmatsko-unitarističkih shvaćanja u »novim osnovama nastavnog plana i programa« 318
Trpimir Macan: Nedostaci i zadaci hrvatske povijesne znanosti 325

PROSUDBE I RAŠČLAMBE

Vladimir Loknar: Medicina i neki pojmovi iz dodirnih znanosti u »Rječniku hrvatskosrpskoga književnog jezika« 332

RASPRE

Smiljana Rendić: O Hrvatima, svetištima i Židovima 343
Šime Đodan: Aktualni gospodarski položaj Hrvatske 348
Mate Šimundić: »Jezik, nacija i politika« Mirka Čanadanovića 353
Hrvoje Sablić: Osakaćeni jezik pravde 356

LISTIĆI

Ante Sekulić: Branitelji jezika hrvatskog 358

OSVRTI I PRIKAZI

Zlatko Markus: Zaista, sve počinje iznova (Ivan Supek: »Sve počinje iznova«) 362
Branimir Donat: Biografija jednog besmislenog tornja (Ivan Kušan: »Toranj«) 365
Jozo Vrkić: Žensko žezlo (Nusret Idrizović: »Ikona bez boga«) 366

LJETOPIS

Stjepan Babić: Neprihvatljive postavke u Osnovama nastavnog plana i programa škola drugog stupnja u SRH 369
Zvonimir Kulundžić: Bruka u Šestinama 373
B. S. Hrvatska u turističkim prospektima za inozemstvo 376
Krleža o jeziku 377
Saopćenje uprave Udruženja književnika Crne Gore o jeziku 378
*** Krivci su pozvani na odgovornost 379
Ivo Frangeš: Riječ u raspravi o ustavnim amandmanima 379
Matica hrvatska odriče se novosadskog dogovora 381

Stamparija »OGNJEN PRICA« — Zagreb, Savska 31

k r i t i k a

Broj 17 **ožujak travanj** **1971**

TEMA

KOME ZVONO ZVONI NA JEZIČNOM SATU

PIŠU:

Tomislav Ladan

Dalibor Brozović

Ivan Pederin

Mate Šimundić

Vojislav Nikčević

HRVATSKA KNJIŽEVNA *KOINÈ*

Tomislav Ladan

I

Temeljna činjenica oko koje nema spora a od koje valja poći jest: postoji hrvatska književnost. Ne od jučer, niti od prije stotinu godina, već gotovo jedno tisućljeće.

Naravno, poput književnosti uopće, i hrvatska živi od svoje baštine, isto tako od prvih zapisanih spomenika, nadgrobnih natpisa, zakonskih listina i vjerskih knjiga, kao i od pjesama, spjevova, umjetničkih sastavaka. Književnost je, dakle, široka i složena cjelina, u kojoj su i puki tragovi pismenosti i zbiljske umjetnine. Nikakve tegobe nema u činjenici što je i hrvatska književnost spremište različitih jezičnih izrađevina, od preostataka drevnih pismara, pa sve do samosvojnih suvremenih pjesmotvora. I koliko god ovdje nije upitan široki okvir svega zapisanog i napisanog unutar kojeg se piše i promiče *novonapisano*, —: povelikom je mrežom upitnosti ovijen sam *jezik* te književnosti.

Jer, jezik hrvatske književnosti različit je na više načina. Nastajao je na različitim područjima: istarskom, otočkom, dubrovačkom, bosanskom, dalmatinskom, ličkom, slavonskom, zagorskom. Izložen je raznorodnim utjecajima: rimskim, bizantskim, staroslavenskim, orijentalnim, talijanskim, njemačkim, ruskim, češkim, mađarskim, francuskim i anglo-američkim. Pisan je različitim pismima: glagoljicom, bosančicom, latinicom. Ostvarivan je u različitim narječjima: čakavskom, štokavskom, kajkavskom. Nazivan je svakovrsnim imenima: hrvatski, horvatsko-slavenski, ilirski, slavno-ilirički, slovinski, dubrovački, morlački, bosanski, dalmatinski, slavonski, jugoslavenski, hrvatski ili srpski, srpsko-hrvatski, hrvatskosrpski, naš jezik i — kao kruna tog nazivnog stisnuća — *la varianta*.

Tako višestruko različit jezik toliko raznorodne književnosti — a u vremenskom rasponu od jednoga tisućljeća —: ima li on u sebi išta jedinstveno, i zatim: po čem bi to bilo posebno i samosvojno oruđe stanovitog duhovnog zajedništva na određenom životnom prostoru?

II

Ni pitanje o jedinstvenosti hrvatskog književnog jezika (unatoč svoj navedenoj šarolikosti), ni o njegovoj posebnosti ne bi se postavljalo, kad ne bi potvrdan odgovor na nj bio nekako bjelodan. To jest, već u maglenim počecima pismenosti (kad se iz krhotina staroslavenskog promalja živi hrvatski jezik) kao i u množini ogranaka pokrajinskih književnosti

na različitim narječjima — poznijih stoljeća — izbija nit (sad snažnije, sad slabije, jednom jedva vidljiva, drugi put opet upadna) jednog zajedničkog književnog jezika. Dakako, ovo je još samo uvodna tvrdnja, koju treba potkrijepiti i dokazati. Ostaje, naime, pokazati na čemu se temeljio i oblikovao taj pretpostavljivi *organon* zajedništva; je li nastao osloncem na uzor-jezik kakvog po izboru izvor-kraja, ili možda kako drukčije . . .

Da bi se dokazala jedinstvenost tog lingvističkog prometala, potrebno će biti prvo pokazati u čemu je njegova posebnost.

Pisani, zapisani, zabilježeni jezik, pismeni jezik kao oruđe pismenosti, te tako i književnosti (koja nije samo *lijepa)* pokazuje u Hrvata — različito od ostalih slavenskih naroda — još u početku znatne vlastite značajke.

Prvo, srednjovjekovna hrvatska pismenost/književnost produžetak je crkvenoslavenske baštine Ćirila i Metoda, ali je — na primjer — i naše najstarije bogoslužje na narodnom jeziku. Od XII do XIV stoljeća crkvenoslavenska pismenost postepeno prelazi u pismenost (pa i u književnost) na narodnom hrvatskom jeziku čakavskoga narječja, koje je i utemeljitelj hrvatskog književnog *corpusa.* I dok susjedni Srbi i Bugari zamjenjuju crkvenoslavenski jezik u književnosti narodnim jezikom tek u drugoj polovici XIX stoljeća, u Hrvata je taj prijelaz završen već u XIV stoljeću.

Drugo, od ranog srednjovjekovlja pa do naših dana u hrvatskoj se književnosti piše na sva tri njezina narječja, što koliko god — površno gledano — govori u prilog raznorodnosti, otkriva još jednu zajedničku značajku: neprestanu živu svezu između narodnih govora i jezika književnosti.

Dok naši školski priručnici naučavaju kako — u našem jezičnom razvoju (bilo od XII do XIV ili od XIV do XIX stoljeća) — nema povezanosti, nego su sve sami skokovi i prekidi, sve do onog otajstvenog časa kad nam u sred XIX stoljeća *netko* dade *nešto* te od tada, dakako, *nekako* i pišemo, —: međuodnošaji različitih pokrajinskih govora i cjeline naše književnosti mnogo su povezaniji, ravnomjerniji i u težnji prema *jednom* i *zajedničkom* — negoli što se sprve čini . . .

Prije tvarnih dokaza za ove još uvijek uvodne tvrdnje navest ćemo jedan načelan stav (upravo zbog toga što pišemo ove retke u času kad su i sama načela došla u pitanje). U borbi za ono što smo odavno morali imati i što moramo i danas braniti kao da još nemamo — ma koliko to od iskona kao svoje vlastito imali — nije na odmet pozvati se i na ovo polazno, temeljno načelo:

»Jezični izraz hrvatskoga naroda ima snažno izgrađenu osobnost, pa je zato prirodno govoriti o hrvatskom jeziku, a i potrebno je kad se nailazi na shvaćanja koja, pozivajući se na lingvistički odnos dijalekatske osnove književnih jezika, žele osporiti kulturnu, vrijednosnu i konačno narodnosnu individualnost i cjelovitost hrvatskog jezičnog izraza, i tako izbjeći sve tehničke, društvene, političke, a i kurtoazne konsekvencije koje proizlaze iz te činjenice.« (*Rječnik — temelj hrvatskih vrela i izraza,* Izjava Matice hrvatske u povodu saopćenja Matice srpske, Zagreb, Večernji list, 20/I/1971).

Uz to, kako se bjelodanost središnjeg predmeta ne bi izgubila u šumi znanstvenog nazivlja (što je počest slučaj u strogo jezikoslovnim raspravama), nastojat ćemo zaobići sve uže, posebnije stručne izražaje bilo starijeg bilo novijeg *meta*-jezika o jeziku, osim onih koje nam sam ovaj sastavak nužno nameće. Tako, budući se namjerice služim izričajem

književni jezik, koji mi je zamjenbenica ili istoznačnica za *standardni jezik*, dužan sam malo pobliže objasniti svezu takvog jezika i jezika književnosti.

... standardni ili književni jezik (iako se hrani pučkom jezičnom svakidašnjicom) uglavnom se temelji na književnosti, na jeziku ostvarenih književnih djela ili ostvarene pismenosti uopće ... književni jezik jedne književnosti mora (u leksičkom, sintaktičkom i stilističkom smislu) biti *potencijal* cjelokupnog baštinjenog blaga ... jedino se tako omogućuje jezična suvremenost i osigurava jezična budućnost: kao stvaralački nastavak ostvarivanog i ostvarivog ... književni jezik ne može a da se ne oslanja na jezik svoje književnosti, koju tako održava na životu, upravo kao i ona njega ... raskine li se taj životvorni odnošaj, udalji li se jedno od drugog, stradat će ili jezik ili književnost ili pak — što je također moguće — oboje ... to jest: koliko god je naravna opreka između pučke jezične svakidašnjice i književnog jezika (kao između tvari i oblika u stvaralačkom procesu) toliko je nenaravna razdvojenost književnog jezika i jezika književnosti ... književna jezična zbilja neprestano je obnavljanje baštinjenog, stvaranje novog što će opet postati baština određenog duhovnog zajedništva ...

Sve se to svodi na vrlo jednostavan, ali odsudan međuodnošaj: jezična cijelost podrazumijeva književnu cijelost; cjelokupnost jezičnih podataka uključuje cjelinu pismenosti/književnosti; jezični *standard* ne može bez *codexa* jezika, a ovaj bez *corpusa* date književnosti. U krajnjem posljetku: *hrvatski književni jezik podrazumijeva jezik hrvatske književnosti.*

III

Kakav je jezik hrvatske pismenosti/književnosti u odnosu na mjesne, pokrajinske govorne značajke, koliko je on jezik stanovitog narječja — najbolje će se vidjeti opišemo li ukratko barem one jezične spomenike koji su najpoznatiji i najdostupniji. Pri tome nas najviše zanima, koliko je dotično djelo u granicama narječja na kojem je napisano, to jest: koliko prelazi izvan okvira polaznog, mjesnog, zavičajnog izričaja, u kojem se smjeru kreće i s kojom nakanom.

1. *Baščanska ploča* (1100) pisana je glagoljicom, starohrvatskim jezikom, zapravo starom čakavštinom, s primjesama crkvenoslavenskog. Poput tog prvog hrvatskog pisanog spomenika i ostale jezične potvrde iz najstarijeg razdoblja pokazuju sličnu mješavinu: baštinjenih, tradicionalnih značajki izričajâ (koje su uvjetovane ili konzervativnošću pisca-zapisivača-prepisivača ili ustrajnošću uobičajenih izražajnih obrazaca) i crta novog, živog, zavičajnog pučkog jezika. Vidimo to u *Ispravi Kulina Bana* (1183), *Vinodolskom zakoniku* (1288), *Istarskom razvodu* (1325), *Novakovu misalu* (1368), *Poljičkom statutu* (1440). I dok je u *Hrvojevu misalu* (1405) jezik čakavski s primjesama, a u prikazanju *Muka Isukrstova* (1492) čakavština sa štokavštinom, u protestantskom prijevodu *Svetog pisma* (1563) miješa se čakavština i kajkavština. Brne Krnarutić u *Vazetju Sigeta grada* (1584), sam ikavac-čakavac, miješa i čakavštinu i štokavštinu i kajkavštinu, ili kako to opisuje V. Gaj:

»Da mu jezik omjerimo o narječje, ljulja se među starijim, Lučićevim, i mlađim, Minčetićevim. Vazetje je nasred puta među Skladanji i Trubljom slovinskom, mješavina ikavštine sa ekavštinom i jekavštinom, sredina čakavštine i štokavštine, pa i svega što poda tim razumijemo.« (*Vazetje* ..., iz *Uvoda* Velimira Gaja, p. XLI, Zagreb, 1866).

2. Kao po dogovoru, od XV stoljeća pa nadalje, sve su češće ako već ne izravne mješavine narječja, a ono barem jedno narječje kao glavnina, s izrazitim primjesama iz jednog ili dva ostala. Vrijedi to i za književno najbolji dio baštine hrvatskoga srednjovjekovlja. U čakavštini Marulića (1450—1524), Zoranića (1508—1569), Hektorovića (1487—1572) nalaze se elementi štokavštine; u štokavštini Držića (1508—1567), Gundulića (1589—1638), Palmotića (1607—1657) ima opet čakavskih sastojina.

3. Sintetičan jezik kao da postaje pravilo, kako za znanstvena tako i za umjetnička djela. U *Decretumu* (1574) I. Pergošića kajkavština se stapa sa štokavštinom. Glasoviti Vrančićev *Rječnik* (*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, 1595) donosi i čakavštinu i štokavštinu. Lekcionar bosanskoga fratra I. Bandulovića (*Novo istomacenye ... 1613*) pokazuje mješavinu štokavštine i čakavštine. M. Divković (1563—1631) otkriva kako je njegova ikavsko-ijekavska štokavica primjerna mješavina bosanskih i dalmatinskih govora. I Mikaljin *Rječnik* (*Blago jezika slovinskoga*, 1651) pruža štokavštinu sa čakavštinom, a Habdelićevo *Zrcalo Marijansko* (1662) kajkavštinu i štokavštinu. Primjeri se tako nižu, ne iz stoljeća u stoljeće, nego iz desetljeća u desetljeće. Pučki propovjednici, znanstvenici, pjesnici — sve rjeđe nesvjesno, a sve češće po izričitoj nakani — pišu u znaku jezične sinteze. Tako pjesnik Frankapan (1643—1671) naglašeno spaja i stapa čakavicu, kajkavicu i štokavicu. P. R. Vitezović (1652—1713) otvoreno zagovara potrebu jezika koji je spoj štokavštine, kajkavštine, čakavštine. On već posve smišljeno i usmjereno traži opći, zajednički jezik, kao i nešto ranije J. Križanić (1618—1683), koji — kao krajnji primjer našeg jezičnog univerzalista — hoće općeslavenski zajednički jezik, te i piše mješavinom crkvenoslavenskog, ruskog, čakavštine i kajkavštine. Nakon takvog slučaja umjetnog jezika za cijelu slavensku *ekumenu*, doima se kao posve naravno što I. Belostenec u *Gazophylaciumu* (1740) donosi i kajkavsko i čakavsko i štokavsko blago, upravo kao i Voltićev *Ričoslovnik* (1803), dok se čovjek gotovo ne bi ni osvrnuo na to što M. P. Katančić (1750—1825) upravo upadno sjedinjuje i usklađuje slavonsku, bosansku i dalmatinsku štokavsku baštinu, iako je i to i te kako rječito ...

4. Podobar dio službenog jezikoslovlja već poodavno tvrdi: ako je pokušaja nekog sintetičkog jezika ili težnje za takvim nečim i bilo do XIX stoljeća, u tom se preporodnom razdoblju sve to prekida, te se — jezikoslovno — uskače u nešto posve drugo. A je li tomu doista tako? Pogledajmo još malo nekolike novije primjere ... F. Kurelac (1811—1874) svojim neponovljivim i arhaičnim jezikom — u širem smislu — zahvaća u opću slavensku baštinu, a u užem smislu: tvori književni jezik koji jednako polazi od narodnog govora i od najdrevnijih hrvatskih pisanih spomenika. A. Starčević (1823—1896) upire prstom na jezik svih osam stoljeća hrvatske knjige, na temelju kojeg će Hrvati izgrađivati svoj književni jezik. A. Tkalčević Veber (1825—1889) — kao uostalom i cijela zagrebačka škola — zagovara zajednički književni jezik u kojem je sretan spoj baštinjene filtrirane štokavštine i suvremenog govora, uz potrebne posudbe iz modernih slavenskih jezika. Stoga se u Rječnicima B. Šuleka (1816—1895) sljubljuju: štokavski narodni govor, tekovine šire hrvatske jezične baštine i vrlo uspjeli, pogođeni *novokovi*. I. Mažuranić (1814—1890) ostvaruje nedvojbeno najuspješniju, *uzornu sintezu* žive štokavštine i jezika pisane baštine, to jest jezika spomenika hrvatske Renesanse, a to će reći i s elementima čakavske tradicije. Što više, i sam Akademijin Rječnik (1880) donosit će štokavsko, čakavsko, pa i kajkav-

sko jezično blago. Tako i on — unatoč polaznim nazorima svojih utemeljitelja/obrađivača — pokazuje, kako se jezični *syntheton* ne može zaobići.

IV

Iz svega navedenog valjda je očito, kako od XV do XIX stoljeća, od začinjavaca do preporoditelja (a u stanovitu smislu i mnogo ranije), čakavski pisci pišu sa štokavskim ili s kajkavskim primjesama; kajkavski sa čakavskim i štokavskim; štokavski s čakavskim pa i kajkavskim. *Dakle, polazeći svaki od govora svojega kraja, od zavičajnog narječja, kreću se prema jeziku književnog i duhovnog zajedništva, prema zajedničkom jeziku književnosti.*

A kako je najveći dio zemalja u kojima žive Hrvati pokrivao svojevrstan zajednički tip štokavštine (od dubrovačkog do slavonskog područja, preko bosanskog i dalmatinskog i kako su upravo na tome prostoru nastala dragocjena djela dopreporodne književnosti), posve je razumljivo što se upravo oko toga jezičnog stožera stvara *interdijalekatska sinteza*, kojoj će pripasti budućnost.

»Ona nije pisana bosanskim, hercegovačkim, slavonskim ili dalmatinskim (i ličkim) ikavskim i dubrovačkim ijekavskim dijalektom, nego jednim relativno ujednačenim zapadnim novoštokavskim tipom, uz dvojak izgovor jata, ikavski i ijekavski, često a negdje redovito i uz miješanje ikavskoga i ijekavskoga refleksa, ili čak tako da isti pisac piše jedno djelo ikavski, drugo ijekavski. To više nije književnost pisana na raznim štokavskim dijalektima, tu već imamo kulturni interdijalekt pisane riječi s tradicijom, uz unificirajući utjecaj novoštokavske folklorne *koinè*, i tek s većim ili manjim utjecajima pojedinih štokavskih dijalekata (piščeva, ili publike kojoj je prvenstveno namijenjen). (D. Brozović, *Standardni jezik*. Matica hrvatska, Zagreb, 1970, p. 133).

Odista jest tako — kako navedeni izvadak kaže —, ali naravno samo za dio našeg jezičnog razvoja. Cjelovita slika traži još nešto. Međutim, gornjim navodom dirnut je naš naslovni i središnji pojam *(koinè)*, koji zahtijeva i nešto pobliže odredbenice.

a) Povijesno, sam naziv se određuje ovako: Grčki jezik poklasičnog razdoblja naziva se u početku naizmjenice *koinè* i *helenistički*. Još u starini *koinè* se različito tumači (Apollonios Dyskolos, Herodian). Obično: ili označuje *prajezik* iz kojeg nastadoše četiri narječja (aiolsko, dorsko, jonsko i atičko) ili zajednički saobraćajni suvremeni jezik *(he ek tôn tettaron synestôsa — he koinè — he nyni synetheia — he pantes hrômetha)* ili — napokon — »niži zajednički jezik« za razliku od »višeg, uzornog, atičkog« *(koinon* naprama *Attikon)*.

b) Priručno, ta tuđica ima ovakvu odredbu: *koinè*, 1. grčki zajednički jezik kojim je govorilo i pisalo pučanstvo grčkog jezika zemalja istočnog Sredozemlja u helenističko i rimsko doba, 2. narječje ili jezik kraja, zemlje ili naroda, koji je postao zajednički ili standardni jezik šireg područja ili drugih naroda *(Webster's Third New International Dictionary*, 1964).

c) U nešto starijem slovničkom smislu, ista natuknica glasi ovako: »Ovaj sveopći jezik Grka, koji se razvio iz atičkog narječja, preuzeo je u sebe oblike, izražaje i rečeničke sklopove što tada bijahu u porabi u cijeloj Grčkoj, a odbacio je sve što bijaše svojstveno samo atičkom narječju. Odatle je on *zajednički jezik* ili *helenističko* narječje *(he koinè* ili *hellenikè dialektos)*, a pisci koji su svoje radove na njem sastavljali,

nazivahu se *hoi koinoi* ili *hoi hellenes*.« (R. Kühner, *Ausfürliche Grammatik der griechischen Sprache*, erster Teil, Hannover, 1869, p. 21).

d) Govoreći o jezicima što su iznad jednog užeg govornog područja (*langue véhiculaire, sabir, pidgin, langue supralocale* uopće), Jean Fourquet nam pruža odredbu u kojoj je šire razrađena sama primjena *koinè*: »Tom prvom tipu supralokalnog jezika suprotan je jedan drugi za koji se upotrebljava općenit naziv *koinè*, pozivajući se na tip onog primjernog grčkog što je izveden iz klasične atičke proze, a koji bijaše zajednički jezik (grč. *koine dialexis*) obrazovane elite na području istočnog Sredozemlja, u doba Aleksandrovih nasljednika, zatim u istočnom dijelu rimskoga carstva ... Ovdje je supralokalni jezik vezan za širenje dobara kulture: za književnu baštinu, filozofsku i znanstvenu misao, tehničke i pravne pronalaske itd.; tu se radi o razmjenama, kolanju ideja, umijeća; postoji prisna veza između stjecanja jednog jezika i stjecanja intelektualne kulture ... Postoji tako zajednica upućenih, iznad mjesnih zajednica, koje su rastavljene jezičnim razlikama. S druge strane, imovnik sintaktičkih i leksičkih sredstava takvog jednog jezika nužno se uvećava svime onim što je potrebno da bi se udovoljilo mnogostrukim intelektualnim potrebama.« (J. Fourquet, *Le langage et les groupes humains*, u *Le langage*, sous la direction d'André Martinet, 1968, p. 578).

Ma koliko se u pojedinostima razlikovale, sve navedene odredbe pojma *koinè* upućuju na središnji sadržaj: jezik govornog, pismenog ili književnog zajedništva jedne uljudbene cjeline. A sad, pregledavši tako što u smislu podrijetla, značenja i porabe sadržava ključna riječ, morat ćemo pokazati kakva je veza između nje i cjeline jezika hrvatske pismenosti/književnosti.

Ranije pobrojeni primjeri jasno pokazuju, kako Hrvati još od početka svoje pismenosti — što nesvjesno što hotimice — (možda upravo zbog toga što bijahu tako rascjepkani na različita područja: od istarskoga do dubrovačkog, od otočkog i dalmatinskoga, do bosanskoga, slavonskoga i zagorskoga) teže zajedničkom književnom jeziku zajedničke književnosti: hrvatskom jeziku hrvatske književnosti. Opstanak i zbiljnost naše književne *koinè* potvrđuje i bitna značajka svakog javno usmjerenog pismenog sastavka: naime to što je on uvijek *sastavljen, miješan, sintetičan*, bilo da je posrijedi jednostavan natpis ili složen spjev. Zasebne jezične umjetnine otkrivaju ta zajednička svojstva nešto prikrivenije ili prigušenije, već zbog same naravi pjesmotvora, u kojem jezična potka ne upada sprve u oči. Ali zato jezikoslovna djela (osobito rječnici i jezični naputci, pomagala) jasna su zrcališta, bjelodan sažetak jezičnoga stanja i jezikoslovnih težnji stanovitog razdoblja, u našem slučaju kao potvrda o jeziku zajedništva.

Kao što je za helenski *koinè dialektos* osnovica atičko narječje, tako je za hrvatsku književnu *koinè* (još od ranih začinjavaca) osnovica štokavština, proširivana i popunjavana tekovinama čakavštine, kajkavštine, potrebnim posudbama i nužnim kovanicama ... Naime, ono što je nepobitna činjenica — a prečesto se mimoilazi i prešućuje — jest da upravo prije Preporoda postoje tolika književna djela na štokavici hrvatskoga tipa. Djela jednog Držića, Gundulića, Divkovića, Grabovca, Kačića, Reljkovića, Kanižlića, Katančića pružaju onu središnju potku štokavštine na kojoj se izgrađivao hrvatski jezični standard.

Spomenuvši u vrlo tijesnom odnošaju štokavštinu i jezični standard, osjećam potrebu za određenom ogradbom. Obično se naučava, kako je rođeni štokavac rođen na pravom mjestu i već samim tim činom pravog

rođenja opskrbljen i pravim, pravilnim, književnim, standardnim jezikom. Istina je ipak nešto malo drukčija. Nema toga hrvatskoga pisca (potjecao on iz Konavala, iz Stoca, iz Kupresa, iz Vrgorca, iz Travnika, Duvna ili iz Osijeka), kojega bi jezik već po zavičajnici bio i književan i standardan. I pisac s najčišćeg čistog štokavskog područja — ako takvo uopće postoji — ima učiti književnost svojeg jezika i jezik svoje književnosti (kako bi bilo što novo načinio i pridonio u riznicu postojećeg) upravo kao i onaj s Visa, iz Splita ili iz Zagreba. Istina, Kuprešak će lakše izaći na kraj s jednim zamkama jezika, ali će Zagorac možda lakše izbjeći nekim drugim. Sve što je imalo valjanije u hrvatskoj književnosti uvijek je nastojalo oplemeniti, podići svoj jezik iznad mjesne, zavičajne poputbine (koja tako često opterećuje i sputava). Tako se stvarao onaj jezik hrvatske književnosti u kojem je pohranjeno najbolje od hrvatske prošlosti i koji je otvoren za prineske sadašnjice. Nije dakle nikakav doslovno štokavski govor (ovog ili onog određenog ljupkog zaseoka, sela ili mjesta) poklonio hrvatskoj književnosti njezin jezik. Ne postoji nikakav mjesni ili pokrajinski govor na temelju kojeg bi se stvorio hrvatski književni jezik. Stvaran od hrvatskih pisaca i književnika, on je naprosto svojevrstan jezični *iz-žetak* zabilježene književne cjeline. Takav jezik je i moguć samo kao neprestana nazočnost najstarijeg u najnovijem i mogućnost najnovijeg da se prirodno uklopi u cjelinu žive baštine. I nije nikako slučajno što sve tri hrvatske jezikoslovne škole XIX stoljeća (i zagrebačka i riječka i zadarska) zahtijevaju kodifikaciju i standardizaciju hrvatskoga književnoga jezika *i* na temelju književnih djela, pisanih spomenika, baštinjene jezične pismenosti.

Uostalom, ni glasovita uzorna folklorna štokavština (ili »novoštokavska folklorna *koinè*«) nije ni izdaleka onako rodno naravna i izravno izvorna kako bi to htjeli zaprisegnuti jezični folklorofili. Malo bolje protresena, otkriva se ona kao umjetna, složena tvorevina, kao svojevrstan zbroj sakupljačkih odabiraka, zapisaka, pabiraka . . .

»Takva približna definicija glasi: NŠFK predstavljala je specijaliziran novoštokavski interdijalekt, kombiniran od osobina koje su u novoštokavskim govorima relativno najraširenije, ali koje najvjerojatnije nisu nikada kao cjelina koegzistirale ni u jednom konkretnom mjesnom govoru, interdijalekt protkan arhaizmima, leksičkim i gramatičkim, slabo zastupljenima u novoštokavskim mjesnim govorima, markiran pojedinim naglašeno lokalnim osobinama što su zajedno s arhaizmima sačinjavale fond poetizama, lako stiliziran tradicijom u vršenju funkcije za koju je specijaliziran i zbog te stilizacije relativno prilično apstraktiziran i relativno prilično normiran i homogen s obzirom na veličinu teritorija na kojem se upotrebljavao . . .« (D. Brozović, ibid., p. 104—5).

Ima li se na umu kakvo višestoljetno rodoslovlje ima težnja za zajedničkim jezičnim *synthetonom* u hrvatskoj književnosti, nije ni malo slučajno što Bečki dogovor (usmjeren protiv posebnog hrvatskog jezika i specifično hrvatske jezične tradicije) izričito zabranjuje — 1850. — stapanje narječja. Prvi njegov zahtjev glasi »treba pisati samo jednim narječjem, kako to čine i Niemci i Talijani, a ne od više narječja graditi novi književni jezik«. Unatoč tomu (te iako se uzela — još mnogo ranije — južna ijekavska štokavština kao uzor i temelj), jezik književnosti i književni jezik uopće: potvrdili su opet opstojnost hrvatske *koinè*, kako zbog toga što je i ta uzorna štokavština sama po sebi *hibridna*, tako i zbog toga što se hrvatska jezično-književna tradicija nije mogla tako lako iskorijeniti.

V

Pa ipak, u XIX stoljeću nešto se dogodilo. Došlo je do mijene koja je po mnogima prijelom, prekid. Takvi, međutim, zaboravljaju da je *preporod* više *preobrazba* već postojećeg nego neka potpuna *novost*. Preporodno razdoblje — u jezičnom smislu — može biti i preokret, a kao širi pokret nedvojbeno je odsudno po cijelu noviju hrvatsku povijest, ali nije *creatio ex nihilo* . . . pogotovo nije nikakav jezični uvoz ili jezični poklon-dar nečeg što ne bismo već odavno imali i što već ne bi bilo naše vlastito.

Najčešće potezani preporoditelj, Ljudevit Gaj (1809—1872) nije učinio mnogo toga što mu se pripisivalo, ali — u potrazi za općehrvatskim jezikom (istina, pod ilirskim imenom) — jest omogućio konačan prijelaz s kajkavštine na štokavštinu (1836), i naravno: u jednom dijelu hrvatske književnosti. Tim prijelaznim činom nije nikako — kako je to uporno odgojni sustav propovijedao — *rođen* novi zajednički književni jezik, nego se jednostavno učvrstio onaj tip hrvatske štokavštine koji se oslanja na baštinu od začinjavaca do iliraca.

Ali, kad su jedni hrvatski jezikoslovci (a među njima bijahu i neki od najistaknutijih) pokušali — iz razloga koji su najmanje bili jezične naravi — prekinuti živu svezu između jezične baštine i suvremenog *ususa*, javlja se onaj rascjep između jezikoslovlja i književnosti kakvoga ranije nije bilo. Potpomognuti državnom upravom (koja u to vrijeme bijaše izričito *mađarolska* i protuhrvatska), hrvatski *vukovci* (kao Jagić-Broz-Iveković-Maretić) nastoje apsolutizirati jedan, folklorni, tip štokavštine i prekinuti životvorni odnošaj između baštine i suvremenosti, pa — što se tiče službenog stava i odgojnog sustava — i uspijevaju gotovo u cijelosti.

Više je nego shvatljivo što se organizam hrvatske književnosti morao tomu oduprijeti. Bez žive vlastite prošlosti (osobito u jezičnom smislu) svaka je književnost jednog naroda osuđena na propast. Unatoč mađarolskoj ivekovićevštini i unitarskoj maretićevštini — boreći se za opstanak, samosvojnost, vlastitu osobnost, hrvatski književnici svojim jezikom prirodno povezuju predaju i suvremenost.

Takva književna *koinè* nije izgubljena ni kad su već davno (kako je službeno izjavljeno) izgubile bitku zadarska, riječka i zagrebačka jezikoslovna škola . . . Ona je živa, žilava, otporna . . . Službeni jezik folklorofila (kao nauk utjelovljen u Maretićevoj *Gramatici*, koja mimoilazi jezik cjelokupne pisane hrvatske književnosti, i *Savjetniku*, prema kojem jezično nije dobro uglavnom ono što je specifično naše), nastoji hrvatske jezične specifičnosti svesti na *minimum* (u ortografiji, tvorbi riječi, rječniku, sintaksi, stilistici). Budući da je to bilo protiv samog duha hrvatskoga književnoga jezika, književna su djela sve više (unatoč sve nepovoljnijim društvenim uvjetima, osobito nakon 1918) pokazivala otpornost imanentne jezične *koinè*, usprkos čestim lutanjima, posrtajima, padovima. Dakle, ni Maretić ni maretićevci (uz to obično izvrsni jezični stručnjaci) koji su službeno pobijedili i vladali, nisu mogli zaustaviti naravni unutrašnji tijek u razvoju hrvatskoga književnoga jezika.

Pisci ne mogu ne osloniti se na jezični *corpus*, ne samo štokavski, nego čakavski i kajkavski, kao što to potvrđuje i najnovije stanje. Pomnija razlučba jezika novijih pisaca pokazuje neuspjeh folklorofilskoga jezičnog redarstva i unitarističke jezične strahovlade (i onog predratnog i onog poratnog aleksandrizma).

Zahvativši pogledom od kraja prošlog do sredine našeg stoljeća, što primjećujemo?

U jeziku ne jednog Bogoslava Šuleka (koji je raniji i poseban slučaj) ili Stanislava Šimića (koji je, istina, noviji, ali, po prosudbi redara-slovničara, i pretjeran slučaj), već u jeziku Đalskoga, Matoša, Nazora, Ujevića i Krleže nalaze se pomiješani, stopljeni, usklađeni — a lingvostilistički upotrijebljeni — jezični sastojci opet onog tradicionalnog *trolika* (štokavskog-kajkavskog-čakavskog). Tako se jezik hrvatske književnosti i hrvatski književni jezik pokazao i širim i životnijim od jezičnog nagodbenjaštva, preživjevši — i pored sveg pritiska — stare i nove jezične dogovore, pregovore i ostale preprodaje našeg jezika, idući prirodno svojim vlastitim putem.

... književnik mora imati pravo na apsolut svojeg jezika ... štujemo li onu *Caesar non supra grammaticos,* morali bismo i ovu: *grammatici non supra scriptores* ... književnika ne može (kao umjetnika, kao alkemika riječi) obvezati ni jedan jezični dogovor ... njegovo je pravo poslužiti se onim najstarijim, onim najsvečanijim, kao i najpogrdnijim ... ushtije li, može pisati čak i posve izmišljeno (poput poznog Jamesa Joycea) ... sve to, dakako, ne isključuje potrebu jezičnog standarda, norme književnog jezika (u kojem su zabrani za najobičnije i otvori za najneobičnije primjene), koji — kako bi bio i književni jezik — mora se temeljiti na jezičnom gradivu književnosti koju promiče ... da bi se književnik mogao upustiti u bilo kakve jezične eksperimente, na raspolaganju mu mora biti *potencijal/total* njegova jezika ...

A kakav je, napokon, danas taj *total* književnoga jezika?

U najširem smislu opisuje se ovako:

... — sve što se danas na području bilo kojeg umijeća i u bilo kojem dijelu javnosti (a unutar političke, kulturne, književne, jezične zajednice hrvatskoga naroda) izrazi-iznese-napiše — s pomoću verbalnog tvoriva — sve to potpada pod *total* hrvatskog jezika, najšire uzeto — ... posebnije određen — u toj najširoj jezičnoj cjelini — hrvatski književni jezik opisuje se ovako: njegova uža, jezgrena osnovica je štokavska (kao posljedak one pobjedničke struje što ide od začinjavaca do modernista), uz sastojine iz ostala dva hrvatska narječja i posudbe iz slavenskih jezika, uz znatno, istaknuto čistunstvo, koje opet potkrepljuju i najstariji književni spomenici ... tako složena i šarena, sa dva svoja *landsmaala* (čakavštinom i kajkavštinom, koje su osobito u posljednje vrijeme živnule i u javnom razglasno-obavještajnom sustavu i u književnim sastavcima) i s jednim *riksmaalom* (temeljnom i središnjom štokavštinom) —: *hrvatska književna koinè* govori o sve potpunijem urastanju otočko-primorskog i kontinentalno-panonskog lingvističkoga blaga u sveukupnost suvremenog književnog izražaja ...

Istini za volju, današnje zbiljsko stanje još je poprilično daleko od naravnog, skladnog međuodnošaja između jezika književnosti i standardnog, upotrebnog jezika, ma koliko glavnina same književne *koinè* bila otporna i *protejska* (izbijajući u novom, kad je pobijeđena u jednom obliku).

Prvo, i unutar čvrstog, ustanovljenog jezičnog sustava književni se jezik razlikuje od standardnog (iako bi njihova istovjetnost bila poželjna), to jest od jezika ustanovljene porabe.

Drugo, već je istaknuto, kako se naš odgojni i javni, obavještajni jezični standard temelji na onom dijelu maretićevštine (jer se ne smije zaboraviti, da postoji i Tomislav Maretić, veliki majstor jezika i prevodilac vrhunskoga dometa, a ne samo jezični zakonodavac-vladinovac, koji nam — na žalost — češće pada na pamet!) što sustavno zaobilazi jezične zalihe hrvatske književnosti, te se produbljuje jaz između jezika same književnosti (kao cjeline) i promicanog jezičnoga standarda. Prirodno bi bilo da između jezične sveukupnosti hrvatske književnosti i jezika govorne javnosti (školstva, uprave, novinstva i razglasno-obavještajnih ustanova) bude više uzajamnosti, prožetosti nego što je slučaj. Ako su Držić i Gundulić *živi* pisci, a *jesu,* onda ni glavnina njihova jezika nije za jezičnu ropotarnicu. Jer, oni su živi prije svega po svojem jeziku, u kojem je sadržano sve što nam pružaju od života.

Kad u nas već postoji, s jedne strane, razlika između jezika književnosti i općeg jezika, i — s druge strane — između samih narječja i javnog općeg standarda, prirodno je upitati se —: smanjuje li ili povećava danas odgojni i obavještajni sustav jaz između jezika naše književne baštine i suvremenog općeg jezika. Sudeći po svemu, on ga povećava, a na štetu književnoga jezičnog *corpusa.*

VI

Sve što je ovdje do sada rečeno vrtilo se — uglavnom — oko sprege jezik književnosti / književni jezik, promatrano s književno-povijesnog i s uže jezikoslovnoga motrišta. Natuknuvši kako u novije vrijeme nije nešto uopće u redu u cjelokupnom jezičnome stanju (a osobito stoga što službenim zapuštanjem jezika baštine osuđujemo vlastitu klasiku na duhovnu staretinarnicu, stvarajući rascjep između vlastite predaje i nas samih), prisiljeni smo proširiti vidno polje, te zahvatiti i izvanjezične, izvanknjiževne čimbenike, koji određuju toliko toga, pa i sam jezik i književnost. Učinit ćemo to, kako bi slika novijih književno/jezičnih prilika bila što potpunija, a ona to ne može biti bez zahvata u nešto šire društvovne međuodnošaje.

Ponešto preoblikovana, naša polazna izjava (na koju je potrebno još jednom se pozvati) može glasiti i ovako: ima li jedan narod vlastitu književnost, ima on i jezik te književnosti, svoj književni jezik. Među južnim Slavenima — govoreći o onome što je najmanje sporno — imamo, na primjer, bugarsku, hrvatsku, slovensku, srpsku i makedonsku književnost, koje su pisane bugarskim, hrvatskim, slovenskim, srpskim i makedonskim književnim jezikom. Svi su ti *jezici* ili *književni jezici* ili *jezici književnosti* tih naroda, dakako, toliko srodni, bliski, slični, te se i prosječno upućeni južni Slaveni međusobno sporazumijevaju i razumijevaju bez većih teškoća, bez tumača, pa često i bez prijevoda. I reklo bi se, kako je to toliko bjelodano, te o tome spora nema, pa ipak ga ima.

Neki od naših predaka zanesenjaka (kao J. Križanić) htjedoše — ništa manje — nego jedan jezik za sve Slavene. Kad se ta preširoka namisao izjalovila, romantički unitarci suziše nešto svoju nakanu, te stadoše propovijedati jedan jezik samo za sve južne Slavene. Kad se ni ta maštarija o zajedničkom jeziku i za Bugare i za Srbe i za Hrvate i za Slovence nije mogla ostvariti, jer su se i Bugari bili izdvojili kao zasebna narodna-književna-jezična cjelina (1878. stvorena je velika Bugarska), neumorni ujediniteljski program suzuje se na Slovence, Srbe i Hrvate, i takav se održao sve do početka XX stoljeća, a u nekim glavama — koje su zbog toga znale i razbijati druge glave — još i duže. Kad se i slovenski jezik posve izdvojio (što je bilo jasno još u doba Prešerna), ostalo se kod onih južnih Slavena, koji su još bili preostali od širokog ranijeg plana. Taj prvotni jezični unitarizam uglavnom je naš, hrvatski patent. Njega su nam (bilo u izvornijem, širem; bilo u kasnijem, suženom obliku) nametali naši vlastiti ljudi, kao Gaj, Jagić, Iveković, Maretić, vođeni nerijetko više

političkim negoli lingvističkim poticajima. Ogleda se to dakako u drevnom Bečkom dogovoru (koji je polazio od toga da su Hrvati i Srbi jedan narod i da su hrvatska književnost i srpska književnost jedna književnost, pa im i jezik mora biti jedan), tako i u ostalim jezičnim nagodbama i iz njih izvučenim službenim naredbama, sve do Novosadskoga dogovora, koji je svojevrsna kopija Bečkoga.

Dok je preko pola stoljeća predjugoslavenskog unitarizma (1850—1918) moglo još biti u znaku ove ili one romantičke zamisli, s razdobljem nakon 1918. ili 1929. dolazi do rasplinuća djedovskih tlapnji, kad mnogima postaje jasno kako novo, državno, vladinovačko *jugoslavenstvo* znači što čvršću srpskohrvatsku teritorijalnu, narodnu, kulturnu, književnu, jezičnu stopljenost — kao uvjet i početak šire jugoslavenske stopljenosti svega što se zateklo u granicama Jugoslavije: u jedan narod, jedan jezik, jedno ime (prije ili poslije, prikriveno ili otvoreno, zastrto velikim riječima ovog ili onog zamamnog nauka, što silom što milom).

Pa ipak, unatoč svoj prisili čitavog jednog državnoga sustava, nije se to dalo provesti. S jezikom nije išlo lako. Začetna i zavjetna misao srpskohrvatske književne i jezične ispremiješanosti/stopljenosti pod svaku cijenu (kao uvjet ujedinjenja koje je *prisajedinjenje*) isto je toliko opravdano koliko, na primjer, stvaranje slovenskohrvatskoga jezika, makedonskosrpskog, zatim makedonskobugarskog ili svesaveznog *yugo-lingoa*, to jest: jednog *slovenskosrpskomakedonskohrvatskoalbanskog-i-tako-dalje jezika*. Život, naravno, pokazuje kako se to ne može provesti; znanstveno je nepotkrijepljeno; psihološki neprihvatljivo, pedagoški neizvodivo, politički štetno.

Međutim, posljedice toga jezičnog unitarizma (s krivom polaznicom o narodnom i književnom jedinstvu) i te kako su nazočne. I pored osam stoljeća svojeg hrvatskoga književnoga jezika, Hrvati su se malo-pomalo našli u bezjezičnome stanju, a često i bez prava na narodno ime za vlastiti jezik. Samo to ime, kao drugorazredno i slabije, stalo se u tuzemstvu i inozemstvu gubiti u s-h stopljenici. Na kraju se dogodilo (a što se ni jednom drugom narodu na svijetu ne dogodi) te nam se nakon gotovo tisuću godina narodnog imena i književnosti ime jezika svede na *varijantu*, kao na varijantu kakve neobvezatne igre šaha! Uz to, još od prošlog stoljeća, a osobito od nametnutog »jedinstva« 1918, provodilo se *sustavno rashrvaćivanje hrvatskoga jezika*, na svim razinama: od pučkoškolske do sveučilištarske, u vojništvu i novčarstvu, u nazivlju za pojedine znanosti i za sva umijeća. Dogodilo se dapače i to — kao naravna posljedica svega — da nam i najbolji pisci (što se tiče pravilnosti, norme, standarda) nisu više bili sigurni u vlastitom jeziku.

Jer, *ideal* pravog jezika smjestio se kao zlatno runo u neku nedostižnu Kolhidu. Naučava se tako već više od jednog stoljeća, kako tamo negdje malo južnije ili malo zapadnije, malo sjevernije ili malo istočnije, preko sedam gora i sedam dolina, negdje između nečega što nije ni Bosna, ni Hercegovina, ni Crna Gora, ni Srbija (a opet, biva, jest sve to zajedno) nalazi se pravi izvor pravog jezika, i tko s njega ne pine, nikako da se vine u prave jezične visine ... Da bi cijela ta legenda bila do kraja mitološka i još pomalo prometejska — priča se dalje — kako je uzor-vodu s toga izvor-vrela, što su ga sedmoglavi konzervativni zmaji čuvali, otkrio i oteo jezični Roditelj i književni naš Preporoditelj, te nas njome sve napojio i tako pravim jezikom zadojio.

Ta je folklorna herojska priča (kad dopade u ruke katedarskih stručnjaka, državno pomazanih a i podmazanih) prošla i kroz traženu naukovnu obradbu, te se opskrbljena znanstvenom propusnicom ugnijezdila i u školske čitanke i u jezične priručnike i u službene pravilnike.

Naravno, kroz svu tu maglu filološke bajke dostatno se jasno nazirala jezična zbilja, istina o onome što je bio i jest *to organom glottikon* hrvatske književnosti: hrvatski književni jezik. Osim toga, danas sve veći broj ljudi sve jasnije razlikuje baštinjene tlapnje od pravog stanja stvari, te se tako sve češće i piše (ne samo u umjetničkim sastavcima nego i u pukim izvješćima dnevnog tiska), pa se slično i govori (ne samo među upornim jezikoljupcima koji se bore za zapuštenu jezičnu baštinu kao za vrijedne iskopine drevne prošlosti nego i u ustanovama javnog razglasnog i obavještajnog sustava). Ne znam koliko je to neka nada, ali je barem stanovita utjeha.

Zapravo, do te se mjere istina o dubljoj jezičnoj stvarnosti nazire iza koprene jezikoslovnih obmana, da pisati o svemu tome znači gotovo: otkrivati Ameriku. Jer, već odavno glasovi upozoravaju na samobitnu povijest, samosvojan značaj i izvanredan položaj hrvatskog književoga jezika. Nemoguće je (ne zbog toga što bi pisac htio uprijeti prstom u sumišljenike, nego zbog šire istine koja prethodi ovom djelomičnom zahvatu u promatrani kompleks), nemoguće je ne spomenuti barem neke od njih: A. Radić, S. Ivšić, F. Fancev, B. Jurišić, M. Kombol, V. Dukat, K. Krstić, Lj. Jonke, P. Šegedin, Z. Vince, I. Frangeš, S. Babić, D. Brozović, R. Katičić, B. Klaić, M. Šimundić, I. Slamnig. Svi oni — što zgodimice što sustavnije — upozoravaju na višestoljetni jezik jedne višestoljetne književnosti. To je ta jezična Amerika, nedvojbeno poznata, ali kako je još uvijek tvrdoglavo nazivaju Indijom, dok je konačno ne nazovu pravim imenom, priznavši joj njezinu pravu narav i njezin punopravan položaj, morat ćemo tko-zna-koliko puta ponoviti otkriće hrvatske jezične Amerike.